

Dokumentem wiążącym jest tekst w języku angielskim

Tłumaczenie Stowarzyszenia Księgowych w Polsce

**W jaki sposób małe i średnie przedsiębiorstwa
mogą zmniejszyć ryzyko oszustwa**
Ograniczanie ryzyka oszustwa - co mogą zrobić MŚP

Listopad 2005 r.

Opracowanie wydane przez Europejską Federację Księgowych (FEE)

Europejska Federacja Księgowych (FEE) jest organizacją reprezentującą zawód księgowych w Europie. Obecnie członkami FEE są 44 organizacje zawodowe zrzeszające księgowych z 32 krajów.

SPIS TREŚCI:

Rozdział 1: Wprowadzenie

Rozdział 2: Oszustwo i jego znaczenie dla MŚP

- 2.1. Definicja oszustwa
- 2.2. Przyczyny popełniania oszustw
- 2.3. Oszustwo i kradzież spowodowane zawłaszczeniem majątku
- 2.4. Nieprawidłowości spowodowane oszukańczą sprawozdawczością finansową
- 2.5. Oszustwa popełniane przez strony trzecie
 - 2.5.1. Oszustwa wynikające z porozumień zawieranych z podmiotami zainteresowanymi (zmowa)
 - 2.5.2. Oszustwa dokonywane przy użyciu kart kredytowych i bankomatowych
- 2.6. Niefinansowe skutki oszustwa

Rozdział 3: Wykrywanie oszustwa

- 3.1. Omijanie kontroli
- 3.2. Ogólne wskaźniki ryzyka oszustwa: kultura oparta na nieetycznych zasadach oraz brak wewnętrznych procedur oraz kontroli
- 3.3. Specyficzne wskaźniki ryzyka oszustwa

Rozdział 4: Jak zapobiegać oszustwom

- 4.1. Środki podejmowane przez przedsiębiorcę w celu zapobiegania oszustwom
 - 4.1.1. Kultura oparta na zasadach etycznych - stosowanie standardów etycznych w środowisku pracy
 - 4.1.2. Identyfikacja obszarów ryzyka
 - 4.1.3. Opracowanie zasad (polityki) i procedur
 - 4.1.4. Powiadamianie o oszustwach
- 4.2. Działania podejmowane na poziomie europejskim i międzynarodowym

4.2.1. Europejskie Biuro ds. Przeciwdziałania Oszustwom (OLAF)

4.2.2. Grupa specjalna ds. przeciwdziałania praniu pieniędzy (FATF)

Rozdział 5: Zalecenia

Załącznik I: Przykłady okoliczności wskazujących na możliwość wystąpienia oszustwa w sprawozdaniach finansowych

Załącznik II: Oszustwo a rola biegłego rewidenta

Załącznik III: Przydatne adresy stron internetowych

ROZDZIAŁ 1: WPROWADZENIE

Oszustwo jest głównym wyzwaniem i ryzykiem, z którym przychodzi się zmierzyć przedsiębiorstwom, rządowi i organizacjom. Każdego roku olbrzymie kwoty pieniędzy podlegają utracie na skutek popełnianych na szeroką skalę oszustw zachodzących równolegle do spektakularnych oszustw nagłaśnianych w mediach. Wpływ oszustwa jest odczuwany przez pracowników i przez inne zainteresowane strony wpływając ostatecznie na wyniki działalności gospodarczej. Oszustwo może poważnie wpływać na wyniki działalności gospodarczej, a w perspektywie długoterminowej prowadzić nawet do niewypłacalności lub upadłości.

Koszt oszustwa dla małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP)¹ nie jest łatwy do obliczenia, z uwagi na to, że w wielu przypadkach oszustwo nie zostało wykryte lub (nawet jeśli je wykryto) nie poinformowano o jego istnieniu. Tym niemniej w większości krajów można zauważyć tendencję wzrostową w zakresie informowania o przypadkach oszustw. Ponadto oszustwa dużej skali jak np. te związane z firmami Enron, Worldcom oraz ostatnio z firmą Parmalat miały doniosły wpływ na działalność gospodarczą MŚP, w szczególności na MŚP będące klientami lub dostawcami tych firm.

W większości przypadków oszustwa popełniają pracownicy - z przeprowadzonej przez firmę Ernst&Young ankiety² wynika, że w przeszło 85% przypadków stwierdzonych oszustw, największe straty powodują oszustwa popełniane przez pracowników. Zwiększa się również możliwość popełniania oszustw przez jednostki gospodarcze, co często wiąże się z oszustwami popełnianymi przez: właścicieli, kierownictwo oraz inne osoby odpowiedzialne za kontrolę oraz nadzór w jednostce. Mimo to oszustwo często pozostaje ryzykiem niezarządzanym. Bezczynność stanowi część tego problemu - wiele organizacji nie czyni wystarczająco dużo, aby przeciwdziałać oszustwom, informować o ich powstaniu lub wprowadzać odpowiednią atmosferę pracy poprzez tworzenie i utrzymywanie kultury uczciwości i etycznego postępowania.

Niniejsza publikacja jest zbiorem wytycznych, które mają pomóc organizacjom zminimalizować ryzyko popełnienia oszustwa w MŚP, analizuje wpływ oszustwa na działalność jednostki, dostarcza praktycznych wskazówek w celu identyfikacji, wykrywania oraz przeciwdziałania oszustwu, zawiera również zalecenia dotyczące wprowadzenia wewnętrznych systemów kontroli dopasowanych do określonych potrzeb. W celu zilustrowania zakresu i rodzaju oszukańczej działalności przedstawiono studia przypadków.

ROZDZIAŁ 2: OSZUSTWO I JEGO ZNACZENIE DLA MŚP

2.1. Definicja oszustwa

W Unii Europejskiej nie istnieje ujednoczona prawna definicja oszustwa i jest ona różna w poszczególnych państwach członkowskich. Ogólnie oszustwo można zdefiniować jako jakikolwiek rodzaj nieuczciwych działań podejmowanych umyślnie, w celu uzyskania korzyści, które powodują straty dla strony trzeciej. Bardziej szczegółową definicję oszustwa zawierają Międzynarodowe Standardy Rewizji Finansowej (MSRF), których stosowanie stanie się z dużym stopniem prawdopodobieństwa obligatoryjne przy badaniach ustawowych w Unii Europejskiej³: "Termin "oszustwo" oznacza zamierzone, pociągające za sobą kłamstwo działanie, podjęte przez jednego lub kilku członków kierownictwa, osób sprawujących nadzór nad jednostką, pracowników lub stronę trzecią, mające na celu uzyskanie nienależnej lub niezgodnej z prawem korzyści⁴." W niniejszym dokumencie, kradzież uważana jest za element oszustwa.

Jeżeli chodzi o skalę problemu, to do oszustwa dochodzi poza standardowym obszarem statystyki gospodarczej. Tym nie mniej na uwagę zasługuje fakt, że zagadnienie oszustwa staje się coraz bardziej znaczącym problemem, czego dowodzą media oraz uwaga poświęcana temu zagadnieniu przez wiele rządów w UE. Istnieje wiele możliwości popełnienia oszustwa, do głównych rodzajów oszustw należy zaliczyć: oszukańczą sprawozdawczość finansową, zamierzone nieprawidłowości oraz oszustwa komputerowe i popełniane przy pomocy internetu. Niniejszy dokument skupia się jedynie na tych oszustwach, które są istotne z punktu widzenia MŚP.

STUDIUM PRZYPADKU A

TYPOWY PRZYPADEK OSZUSTWA POPEŁNIONEGO W MŚP, KTÓRE ZOSTAŁO WYKRYTE PODCZAS BADANIA USTAWOWEGO

W średniej wielkości niemieckim przedsiębiorstwie produkującym meble biurowe, przed personelem wyższego szczebla właściciel-kierownik postawił wysokie wymagania związane z osiągnięciem określonych celów finansowych, w szczególności dotyczących poziomu sprzedaży. Chcąc osiągnąć wytyczone cele oraz mając na uwadze poprawę kariery zawodowej, personel wyższego szczebla podjął decyzję o zawyżeniu przychodów poprzez ujęcie znaczących fikcyjnych przychodów w ostatnim kwartale roku.

Jednostka została objęta badaniem ustawowym po raz pierwszy po przekroczeniu progów określonych w art. 267 niemieckiego kodeksu spółek handlowych. W ramach badania biegły rewident przeprowadził analityczne procedury badania wiarygodności przychodów przy zastosowaniu szczegółowych danych oraz porównał bieżące przychody w rozbiciu na miesiące i linie produkcyjne z przychodami za porównywalne wcześniejsze okresy.

Umożliwiło to wykrycie oszukańczej sprawozdawczości finansowej.

Badanie ustawowe nie zagwarantuje jednakże wykrycia oszustwa z uwagi na to, że celem

badania nie jest wykrycie oszustwa. Na wykryciu oszustwa skupia się przede wszystkim badanie przeprowadzane przez biegłych sądowych, będące rodzajem badania dobrowolnego.

2.2. Przyczyny popełniania oszustw

Wydaje się, że nie istnieje jedna tylko przyczyna popełniania oszustwa, co sprawia, że trudno jest sprawować nad nim kontrolę: motywacja popełnienia oszustwa może być oparta na wielu czynnikach, przede wszystkim na chciwości oraz dążeniu do zaspokojenia pewnej dostrzegalnej potrzeby.

Następujące czynniki należy uwzględnić w trakcie analizy przyczyn popełniania oszustwa:

1. Niektórzy podejmą działania z zamiarem popełnienia oszustwa, inni zaś popełnią oszustwo tylko wówczas, gdy znajdą się w trudnej sytuacji lub gdy zostaną poddani odpowiednim naciskom.
2. Potencjalne motywy, którymi kierują się osoby popełniające oszustwo mogą być różne i obejmować okoliczności, w których oszustwo usprawiedliwiają one jako "konieczne", szczególnie w przypadku, gdy popełniają je dla dobra firmy, jako "nieszkodliwe", gdy są przekonane, że przedsiębiorca zneutralizuje skutek oszustwa lub jako "uzasadnione" w przypadku, gdy czują się pokrzywdzone, na przykład uważają, że inny pracownik został niesłusznie awansowany lub wynagrodzony. Jednak najczęstszą przyczyną oszustwa jest chciwość.
3. Rozbieżność między oczekiwanym i aktualnym ryzykiem wykrycia może również prowadzić do oszustwa: uznanie ryzyka za niskie a szans wykrycia za niewielkie, może stanowić pożywkę dla powstania oszustwa. W niektórych organizacjach pracownik może z łatwością nadużywać zajmowane przez siebie stanowisko: brak zasad oraz nieskuteczny system kontroli wewnętrznej (lub jego brak) sprawiają, że organizacja jest bardziej podatna na oszustwo.
4. Naciski na osiągnięcie określonej wielkości dochodów mogą skłaniać kierownictwo do popełniania oszustw związanych z oszukańczą sprawozdawczością finansową, szczególnie w sytuacji, gdy konsekwencje związane z nieosiągnięciem zakładanych celów finansowych, mogą być poważne.
5. Brak właściwego przykładu ze strony kierownictwa lub właścicieli, polegającego na tworzeniu klimatu uczciwej pracy oraz wprowadzaniu kultury uczciwości i etycznego postępowania.
6. Istnienie krajowych i międzynarodowych grup przestępczych może zwiększyć ryzyko oszustwa.

Oszustwo, w którym uczestniczy jeden bądź kilku członków kierownictwa lub osoby sprawujące nadzór określa się jako "oszustwo kierownictwa", zaś oszustwo, w którym biorą udział tylko pracownicy jednostki określa się jako "oszustwo pracownicze". W każdym z tych przypadków może dochodzić do zмовy w jednostce lub ze stronami trzecimi spoza jednostki.

W niniejszym dokumencie opisano dwa przypadki umyślnych nieprawidłowości: nieprawidłowości powstałe na skutek oszukańczej sprawozdawczości finansowej oraz nieprawidłowości związane z zawłaszczeniem majątku.

2.3. Oszustwo i kradzież spowodowane zawłaszczeniem majątku

W MŚP możliwość popełnienia oszustwa i zawłaszczenia majątku może być większa niż w przypadku większych firm, głównie z powodu braku złożonych systemów kontroli wewnętrznej. W MŚP istnieje również tendencja do utrzymywania większego poziomu zaufania pomiędzy pracownikami, dlatego też bardzo często właściciele i kierownictwo nie uwzględniają możliwości, że mogą zostać oszukani. Pracownicy są bardziej skłonni do nadużywania zajmowanej pozycji w sytuacji, kiedy ich praca nie jest nadzorowana, pracują w izolacji lub gdy brakuje jasno określonej kultury opartej na zasadach etycznych oraz wprowadzonej odgórnie odpowiedniej atmosfery pracy. Tym niemniej zawłaszczenia majątku może dokonać także kierownictwo mające zwykle więcej możliwości ukrycia lub zatajenia zawłaszczenia w sposób utrudniający jego wykrycie.

Najczęstszym typem oszustw popełnianych przez pracowników jest zawłaszczenie majątku polegające na *falszowaniu raportów kosztowych*. Na przykład:

- Przebieg samochodu, wydatki na taksówki: zawyżone sumy
- Bilety na pociąg/samolot: kupione taniej ale zgłoszone do zwrotu w wyższej kwocie,
- Hotel: wydatki wykazywane, ale nie poniesione
- Prywatne wydatki: prywatne wydatki wykazywane jako wydatki firmowe

Innym rodzajem oszustwa, które może być popełnione przez pracowników jest kradzież *niewielkich obiektów o określonej wartości jednostkowej*, na przykład wykorzystywanie telefonu służbowego do prowadzenia prywatnych zamiejscowych rozmów telefonicznych.

W przypadku, gdy kradzieże występują regularnie oraz nie podlegają kontroli, mogą prowadzić do znacznych strat finansowych. Może istnieć szkodliwe przekonanie wśród pracowników o tym, że kradzieże o mniejszej wartości są tolerowane i jednostka może z łatwością zneutralizować ich skutki.

Zawłaszczeniu majątku towarzyszy fałszywa lub wprowadzająca w błąd ewidencja księgowa oraz dokumentacja mająca ukryć fakt niedoboru majątku lub też fakt, że majątek został wykorzystany w charakterze zabezpieczenia bez właściwej autoryzacji.

2.4. Nieprawidłowości spowodowane oszukańczą sprawozdawczością finansową

Określenie "oszustwo kierownictwa" może odnosić się do oszustwa popełnionego przez jednego lub więcej członków kierownictwa lub przez osobę odpowiedzialną za nadzór w jednostce, którą w przypadku MŚP jest często sam właściciel. Jak już wspomniano, kierownicy mogą być skłonni do popełniania oszustw w celu maksymalizacji wynagrodzenia, które jest uzależnione od osiągniętych wyników lub w celu zaspokojenia oczekiwań rynku. W mniejszych jednostkach właściciele będący jednocześnie kierownikami mogą być zmotywowani do znaczącego zaniżania przychodów w celu zminimalizowania obciążeń podatkowych lub też do zawyżania dochodów, co ma zapewnić finansowanie ze strony banku.

Najczęstszym rodzajem oszustwa popełnianego przez kierownictwo lub właścicieli jest oszukańcza sprawozdawczość finansowa, na którą składają się⁵:

- Zamierzone nieprawidłowości;
- Obchodzenie kontroli.

Zamierzone nieprawidłowości obejmują pominięcie kwot bądź ujawnień informacji w sprawozdaniach finansowych mające na celu oszukanie ich użytkowników (niekiedy zwane również ".upiększaniem"). Zamierzone nieprawidłowości mogą być dokonywane poprzez:

- Zmanipulowanie, zafalszowanie lub zmienienie danych bądź dokumentacji źródłowej, na podstawie których sporządza się sprawozdanie finansowe.
- Błędną interpretację lub umyślne pominięcie w sprawozdaniu finansowym zdarzeń, transakcji i innych znaczących informacji finansowych,
- Zamierzone niewłaściwe stosowanie zasad rachunkowości do kwot, klasyfikacji, sposobu prezentacji lub ujawniania informacji.
- Niezgłaszanie pracowników w zakładzie ubezpieczeń społecznych lub rekrutacja pracowników na czarnym rynku.

Oszukańcza sprawozdawczość finansowa polegająca na omijaniu kontroli może być popełniana z wykorzystaniem następujących technik:

- Rejestrowanie fikcyjnych zapisów w księdze głównej, w szczególności w okresie bliskim końca okresu obrotowego, aby w ten sposób zniekształcić wyniki operacyjne lub osiągnąć inne cele.
- Nieodpowiednia korekta założeń oraz zmiana osądów związanych z szacowaniem sald kont.
- Pomijanie lub ujmowanie w sprawozdaniach finansowych z wyprzedzeniem bądź opóźnieniem zdarzeń i transakcji, które nastąpiły w bieżącym okresie.
- Ukrywanie lub nieujawnianie faktów, które mogłyby wpływać na kwoty ujawnione w sprawozdaniu finansowym.
- Uczestnictwo w złożonych transakcjach, których celem jest fałszywe przedstawienie sytuacji finansowej i wyników działalności finansowej jednostki.
- Zmiana zapisów i warunków dotyczących znaczących i nietypowych transakcji.

STUDIUM PRZYPADKU B

OSZUSTWO POPEŁNIONE PRZEZ WŁAŚCICIELI, DO WYKRYCIA KTÓREGO DOSZŁO PODCZAS DOBROWOLNEGO BADANIA PRZEPROWADZONEGO PRZEZ BIEGŁYCH SĄDOWYCH

Alimentos jest portugalską spółką z ograniczoną odpowiedzialnością specjalizującą się w handlu żywnością przetworzoną. Firma posiada dwóch portugalskich partnerów zarządzających: pana V. Silvę oraz pana J. Gomesa będących bliskimi przyjaciółmi oraz inwestora z Anglii Pana J. Smitha. Podczas gdy pan Silva skupia się na sprzedaży oraz pozyskiwaniu nowych klientów, pan J. Gomes zajmuje się sprawami finansowymi takimi, jak pozyskiwanie kredytów, podatki oraz rachunkowość. W roku 2000 -

pierwszym roku działalności - sprzedaż była na poziomie 1.000.000 €. Cztery lata później wzrosła do 5.000.000 €, dlatego wszyscy trzej partnerzy byli zadowoleni z osiągniętych przez spółkę wyników.

Mimo, iż w sytuacji wysokiego wzrostu zdarza się, że MŚP mają problemy z przepływami środków pieniężnych, spółka Alimentos zaczęła mieć problemy z przepływami o niespodziewanej skali. Podstawowe sprawozdanie finansowe (przygotowane dla celów podatkowych oraz prawnych) wykazywało wzrost sprzedaży, należności oraz zysku przy jednoczesnym wzroście zadłużenia bieżącej działalności operacyjnej. Pan V. Silva był zdziwiony wysokim poziomem należności, gdyż wcześniej był informowany o tym, że klienci dokonywali płatności w uzgodnionym terminie.

Z uwagi na stale pogarszającą się sytuację finansową firmy, na koniec roku 2004 pan Smith zaproponował poddanie spółki dobrowolnemu badaniu mającemu na celu ustalenie przyczyny występujących problemów związanych z przepływami środków pieniężnych.

Na początku roku 2005 r. kopia wstępnego sprawozdania z badania została przesłana do partnerów. Podczas badania wykryto, że pan J. Gomes z pomocą swojego asystenta oszukiwał pozostałych dwóch partnerów. Przekazywane panu J. Gomesowi płatności czekowe od klientów były deponowane na rachunku bankowym spółki Alimentos. Jednakże asystent pana Gomesa księgował je jako pożyczki udzielane firmie przez pana Gomesa a nie jako płatności od klientów. Następnie pan Gomes otrzymywał zwrot środków z tytułu udzielenia fikcyjnych pożyczek.

W konsekwencji sprawozdanie finansowe nie prezentowało zmniejszenia należności od klientów, ponieważ żadne płatności klientów nie były rejestrowane. Skutkiem tego oszustwa był upadek firmy. Przed sądem w Portugalii toczy się postępowanie sądowe w stosunku do nieuczciwego partnera.

2.5. Oszustwa popełniane przez strony trzecie

2.5.1. Oszustwa wynikające z porozumień zawieranych z podmiotami zainteresowanymi (zmowa)

W oszustwie popełnianym przez strony trzecie może uczestniczyć właściciel lub kierownictwo firmy oraz jej pracownicy: jest popełniane w drodze porozumień z podmiotami zainteresowanymi, na przykład z klientami lub dostawcami. Porozumienia takie mogą powodować znaczne straty dla przedsiębiorstwa i z reguły prowadzą do pogorszenia wyników finansowych lub nawet do upadłości firmy w przypadku, gdy nie są w porę wykryte.

Ten rodzaj oszustwa może mieć miejsce w przypadku, gdy pracownik lub kierownictwo dojdą do porozumienia z dostawcą, na przykład gdy jakość lub cena towaru będącego przedmiotem dostawy jest niższa niż wynikałoby to z zapisów na fakturze, w zamian za co kierownictwo lub pracownik otrzymują korzyść majątkową ("łapówkę"). Podobne porozumienia mogą być zawierane przez pracownika oraz klienta, zgodnie z którymi ten ostatni otrzymuje więcej towarów lub usług niż wynikałoby to z faktury, w zamian za korzyść majątkową przekazaną

pracownikowi zamiesznanemu w popełnienie oszustwa.

2.5.2. Oszustwa dokonywane przy użyciu kart kredytowych i bankomatowych

W niektórych krajach oszustwa dokonywane przez internet przez osoby trzecie przy użyciu kart kredytowych i bankomatowych stały się kolejnym, bardzo poważnym oszustwem, które mogą poważnie zaszkodzić MŚP. Dzieje się tak na przykład wówczas, gdy MŚP po przetworzeniu transakcji dokonanych za pomocą karty kredytowej i po ich zatwierdzeniu, miesiąc później otrzymuje wezwanie do zwrotu środków finansowych wraz z uzasadnieniem mówiącym, że płatność kartą nie została zatwierdzona przez prawowitego właściciela karty. Przed MŚP stoją duże wyzwania, gdyż może się okazać, że muszą stawić czoła dobrze zorganizowanej i zdeterminowanej grupie przestępczej.

Przy działaniach podejmowanych w celu przeciwdziałania oszustwom należy zachować szczególną ostrożność, o ile przedsiębiorcy nie chcą w sposób niezamierzony wyjawiać informacji na temat sposobów popełniania defraudacji przez Internet. Istnieje jednakże wiele sposobów minimalizacji oszustw popełnianych drogą elektroniczną i zapewnienia zaufania klientów. MŚP mogą zapobiegać oszustwom finansowym zatrudniając odpowiednio wykwalifikowanych ekspertów, którzy w celu przeciwdziałania oszustwom opracują i wdrożą odpowiedni system informatyczny (IT) oraz zastosują najnowsze systemy takie, jak firewall (zapora ogniowa) celem zapobiegania potencjalnym oszustwom.

STUDIUM PRZYPADKU C

OSZUSTWA DOKONYWANE PRZY UŻYCIU KART KREDYTOWYCH LUB BANKOMATOWYCH

Peter Jenson, kierownik sprzedaży w firmie Fast Games, zajmującej się sprzedażą gier komputerowych z siedzibą w Wielkiej Brytanii, doskonale zdaje sobie sprawę, jaki wpływ na prowadzenie działalności gospodarczej drogą internetową mają oszukańcze zamówienia. Z tego powodu w poprzednim roku, jego rodzinna firma niemal zbankrutowała. W gorącym okresie zakupów przed Świętami Bożego Narodzenia firma Fast Gamet otrzymała zamówienia na kwotę 47.000 € dokonane w oszukańczy sposób za pomocą kart kredytowych. Oszukańczych zamówień było tak dużo, że w celu ich zrealizowania, firma musiała zaciągnąć kredyt. Działania związane z obsługą oszukańczych zamówień były niezwykle trudnym doświadczeniem, w szczególności z uwagi na to, że realizacja zamówień firmy została w znaczący sposób zagrożona, gdyż wszystkie dostępne zasoby kredytowe jednostka skierowała w jedno miejsce.

Inny przykład dotyczył osoby dokonującej zakupów przy użyciu skradzionej karty kredytowej. Osoba ta zorganizowała wysyłkę zakupionego towaru do firmy kurierskiej, skąd następnie towar został przesłany na jej adres. Firma nie tylko straciła pieniądze, ale nie odzyskała również towaru będącego przedmiotem transakcji.

2.6. Niefinansowe skutki oszustwa

Bez względu na rodzaj oszustwa (popelnianego przez pracowników, kierownictwo lub strony trzecie) jego końcowym skutkiem zawsze będzie strata finansowa. Tym niemniej mogą również wystąpić niefinansowe skutki oszustwa.

Oszustwo może zniszczyć zaufanie pomiędzy przedsiębiorstwem a jego najważniejszymi partnerami, co wpływa również na utratę reputacji przez jednostkę. W przypadku tych MŚP, które są uzależnione od jednego klienta lub dostawcy (lub od kilku z nich) utrata reputacji może prowadzić do straty głównego źródła przychodów, co ma szczególne znaczenie w przypadku MŚP działających w środowisku charakteryzującym się wysokim stopniem konkurencyjności.

Osobom popełniającym oszustwo często stawiane są zarzuty popełnienia przestępstwa, tracą dotychczasową posadę, a co za tym idzie, mogą mieć trudności ze znalezieniem nowej.

Niektóre rodzaje oszustw lub oszustwa popełnianie z dużą częstotliwością, mogą mieć demoralizujący wpływ na pracowników oraz sprawiać, że w jednostce zapanuje atmosfera wzajemnej podejrzliwości. Sytuacja taka w sposób nieunikniony może wpływać na wyniki przedsiębiorstwa oraz na sposób obsługi klientów.

W szerszym kontekście oszustwo może mieć poważny wpływ na poziom konkurencyjności przedsiębiorstwa. Tolerowanie popełniania oszustw może w konsekwencji doprowadzić do zachwiania sytuacji gospodarczej całego regionu oraz rynku, na którym działają przedsiębiorstwa popełniające oszustwa.

ROZDZIAŁ 3: WYKRYWANIE OSZUSTWA

3.1. Omijanie kontroli

Jest wiele możliwości omijania kontroli, dlatego żaden system kontroli nie może być uważany za "odporny na oszustwa". Prawdopodobieństwo wystąpienia oszustwa w dużych firmach i MŚP jest podobne, jednakże w przypadku MŚP dochodzą dodatkowe czynniki ułatwiające jego popełnienie takie, jak mniej skomplikowana struktura organizacyjna, często brak pisemnych procedur i zasad (polityki) działalności oraz nieskuteczny system kontroli wewnętrznej.

Wiele oszustw wykrywa się przypadkowo, na przykład na podstawie informacji uzyskanych od byłych pracowników lub partnerów. MŚP powinny opracować zasady i procedury umożliwiające wykrywanie oszustwa na najwcześniejszym etapie jego popełniania.

Gdy ryzyko oszustwa jest znane, można wówczas skutecznie je minimalizować. W tym celu należy zwrócić się o pomoc do ekspertów, na przykład do zawodowych księgowych. Z usług doradczych należy korzystać nie tylko wówczas, gdy z powodu oszustwa jednostka poniosła znaczące i trudne do wyjaśnienia straty finansowe, ale również prewencyjnie, aby w aktywny sposób zapobiegać popełnieniu oszustw. Zawodowi księgowi mogą odegrać kluczową rolę w procesie wykrywania oszustw z racji posiadania umiejętności dotyczących wykrywania pewnych nieregularności, pod którymi mogą się kryć oszustwa.

Wiele MŚP nie podlega badaniu ustawowemu. Jednakże część z nich poddaje się dobrowolnemu badaniu sprawozdań finansowych w celu zwiększenia wiarygodności swojego systemu sprawozdawczości, co ma znaczenie z punktu widzenia banków. Badania te mogą być pomocne w wykrywaniu oraz zapobieganiu oszustwom. Badanie ustawowe nie gwarantuje jednak wykrycia oszustwa z uwagi na fakt, że nie jest to celem badania. Badanie przeprowadzane przez biegłych sądowych, będące rodzajem badania dobrowolnego, skupia się przede wszystkim na wykrywaniu oszustw. Załącznik I zawiera przykłady sytuacji wskazujących zawodowemu doradcy na możliwości popełnienia oszustw w sprawozdaniu finansowym.

Ryzyko oszustwa w jednostce może zostać wykryte poprzez analizę:

- Ogólnych wskaźników ryzyka oszustwa (rozdział 3.2);
- Specyficznych wskaźników ryzyka oszustwa (rozdział 3.3)

3.2. Ogólne wskaźniki ryzyka oszustwa: kultura oparta na nieetycznych zasadach oraz brak wewnętrznych procedur oraz kontroli

Wskaźniki wskazujące na ryzyko oszustwa mogą być wykryte przez samą organizację i obejmować kulturę opartą na nieetycznych zasadach, brak określonych procedur działania oraz wprowadzonej odgórnie odpowiedniej atmosfery pracy.

Wiele decyzji gospodarczych posiada obok aspektu technicznego oraz handlowego także aspekt moralny. Etyczne i uczciwe postawy kierownictwa lub właścicieli oraz pracowników MŚP powinny leżeć u podstaw podejmowanych każdego dnia decyzji. Postępowanie etyczne częściej występuje w miejscach pracy nacechowanych kulturą uczciwości i etycznego postępowania. Panujący w jednostce klimat niezadowolenia może przyczyniać się do działalności oszukańczej: dyskryminowani oraz niezadowoleni pracownicy są w większym stopniu skłonni do popełnienia oszustw.

Ponadto, jeżeli jednostka nie wydała oświadczenia w sprawie zasad (polityki), które wskazywałyby na konsekwencje popełnienia (drobnych) kradzieży przez pracowników, pracownicy będą bardziej podatni na popełnianie oszustw: brak pisemnych procedur oraz systematycznych kontroli może stwarzać szczególne szanse dla działalności oszukańczej z uwagi na to, że pracownicy nie mają zasad, którymi mogliby się kierować.

Niezdolność kierownictwa do podjęcia się wdrożenia i zaprezentowania solidnych założeń kontroli wewnętrznej może również stanowić wskaźnik ryzyka oszustwa. Brak wyraźnego określenia i przydzielenia zakresu zadań i obowiązków sprawia, że łatwiejsze staje się popełnienie oszustwa w sposób przez nikogo nie zauważony. Brak przydziału obowiązków może również stanowić ostrzeżenie przed ryzykiem oszustwa.

3.3. Specyficzne wskaźniki ryzyka oszustwa

Określone zdarzenia mogą być symptomami oszustwa, dlatego należy powiadomić o nich przedsiębiorcę w sposób bezpośredni lub pośrednio poprzez jego doradcę biznesowego.

Poniżej wymieniono przykłady czynników i wskaźników ryzyka oszustwa w sposób szczególnie powiązanych z oszustwami omówionymi w rozdziale 2. Poniższa lista z założenia nie jest wyczerpująca, ale zawiera jedynie wybrane przykłady. Nie obejmuje ona czynników ryzyka właściwych dla małych i średnich przedsiębiorstw notowanych na giełdzie.

Czynniki ryzyka związane z oszustwem popełnianym przez kierownictwo lub właścicieli (Oszukańcza sprawozdawczość finansowa)

Zachęty/Naciski⁶

Stabilność finansowa lub rentowność mogą być zagrożone przez warunki ekonomiczne, przemysłowe lub przez warunki operacyjne właściwe dla jednostki, takie jak (lub wskazane przez):

- Duża konkurencja lub nasycenie rynku w połączeniu ze zmniejszaniem się marż zysku;
- Nagłe zmiany w branży, na przykład duża zależność od szybkich zmian technologii, szybkie starzenie się produktu lub stopy procentowej;
- Znaczący spadek popytu ze strony nabywców oraz obniżenie aktywności gospodarczej branży lub całej gospodarki;
- Straty operacyjne stwarzające zagrożenie bankructwem, egzekucją mienia lub wrogim przejęciem;
- Powtarzające się ujemne przepływy pieniężne z działalności operacyjnej lub niezdolność do wypracowania przepływów środków pieniężnych z działalności operacyjnej przy jednoczesnym wykazywaniu zysków i ich wzroście;
- Niezwykle szybki wzrost rentowności, w szczególności w porównaniu z innymi firmami tej samej branży;
- Nowe przepisy o rachunkowości, ustawowe lub regulacyjne;
- Systemy wynagradzania uzależnione od uzyskiwanych przychodów lub zysków mogą prowadzić do manipulacji danymi.

Nadmierne naciski wywierane na kierownictwo lub personel operacyjny, aby zrealizować zadania ustalone przez osoby sprawujące nadzór nad jednostką, w tym dotyczące poziomu sprzedaży lub rentowności, z którymi wiążą się określone formy zachęty.

Możliwości⁷

Rodzaj branży lub działalności operacyjnej jednostki stwarza możliwość angażowania się w oszukańczą sprawozdawczość finansową, która może wynikać z:

- Wyceny aktywów, zobowiązań, przychodów i kosztów w oparciu o znaczące szacunki, u podstaw których leżą subiektywne oceny lub niepewności trudne do zweryfikowania;
- Znaczących, nietypowych lub wysoce złożonych transakcji (szczególnie następujących pod koniec roku), które rodzą trudne pytania z zakresu "przewagi treści nad formą";
- Zlokalizowanie lub prowadzenie ważnych obszarów działalności w systemach prawnych, różniących się środowiskiem gospodarczym i kulturą;

- Korzystania z pośredników gospodarczych, dla którego nie ma jasnego uzasadnienia gospodarczego;
- Posiadania pokaźnych sum na kontach bankowych lub prowadzenia działalności jednostek zależnych bądź oddziałów w rajach podatkowych bez wyraźnego uzasadnienia gospodarczego;
- Pokażne sumy na kontach bankowych lub nie posiadająca wyraźnego uzasadnienia gospodarczego działalność jednostek zależnych bądź oddziałów w rajach podatkowych.

Postawy /Usprawiedliwianie⁸

- Nieskuteczne przekazywanie, wdrażanie, wspieranie i umacnianie wartości bądź zasad etyki przez kierownictwo lub przekazywanie nieodpowiednich wartości bądź standardów etycznych;
- Praktyka polegająca na zobowiązaniu się kierownictwa wobec analityków, kredytodawców i innych stron trzecich do realizacji nadmiernie wygórowanych lub nierealistycznych planów;
- Kierownictwo jest niezdolne do szybkiego korygowania wykrytych słabości systemu kontroli wewnętrznej;
- Zainteresowanie kierownictwa stosowaniem nielegalnych środków dla zmniejszenia wykazywanych zysków ze względów podatkowych;
- Właściciel-kierownik nie odróżnia transakcji prywatnych od firmowych.

Załącznik I zawiera przykłady okoliczności, które mogą wskazywać na to, że sprawozdanie finansowe zawiera istotne nieprawidłowości spowodowane oszustwem.

Czynniki ryzyka związane z oszustwami popełnianymi przez pracowników i strony zewnętrzne.

Zachęty/Naciski²

Osobiste kłopoty finansowe mogą rodzić naciski na kierownictwo lub pracowników mających dostęp do środków pieniężnych lub innego rodzaju majątku narażonego na zawłaszczenie.

Złe stosunki między jednostką a pracownikami mającymi dostęp do środków pieniężnych lub innego rodzaju majątku mogą motywować tych pracowników do zawłaszczenia majątku.

Możliwości¹⁰

Pewne cechy lub okoliczności mogą zwiększać podatność majątku na zawłaszczenie. Na przykład możliwości zawłaszczenia majątku rosną, gdy:

- Występują znaczące zapasy gotówki lub płatności gotówkowe;
- Występują zapasy w małej ilości, ale o wysokiej wartości lub na które jest duże zapotrzebowanie;
- Aktywa jak np. obligacje, diamenty lub podzespoły komputerowe są łatwo wymienne;
- Środki trwałe są małych rozmiarów, zbywalne lub nie da się ustalić ich własności.

Nieodpowiednia kontrola wewnętrzna majątku może zwiększyć podatność na zawłaszczenie. Na przykład zawłaszczeniu majątku mogą sprzyjać następujące czynniki:

- Nieodpowiedni podział obowiązków lub niezależnych kontroli;
- Nieodpowiedni nadzór nad wydatkami kierownictwa, takimi jak koszty podróży i inne zwroty;
- Nieodpowiedni nadzór ze strony kierownictwa nad pracownikami odpowiedzialnymi za majątek, na przykład niewłaściwy nadzór lub kontrola odległych lokalizacji;
- Nieodpowiednia kontrola praktykantów przez pracowników odpowiedzialnych za majątek;
- Nieodpowiednia ewidencja majątku;
- Nieodpowiedni system autoryzacji i zatwierdzania transakcji (na przykład zakupów);
- Nieodpowiednie fizyczne zabezpieczenie środków pieniężnych, papierów wartościowych, zapasów lub środków trwałych;
- Brak pełnej i dokonywanej na czas inwentaryzacji;
- Brak odpowiedniej i sporządzanej na czas dokumentacji transakcji (na przykład not uznaniowych za zwrócone towary);
- Niewykorzystywanie ustawowych urlopów przez osoby sprawujące kluczowe funkcje kontrolne;
- Niewłaściwe zrozumienie przez kierownictwo zagadnień technologii informacji, co umożliwia pracownikom zajmującym się technologią informacji uczestnictwo w zawłaszczeniu;
- Niewłaściwy dostęp do kontroli dokonywanych automatycznie zapisów, w tym do kontroli i przeglądu komputerowego zapisu zdarzeń.

Postawy /Usprawiedliwianie¹¹

- Lekceważenie potrzeby nadzoru lub zmniejszenia ryzyka zawłaszczenia majątku;
- Lekceważenie znaczenia kontroli wewnętrznej chroniącej przed zawłaszczeniem majątku, co przejawia się w obchodzeniu stosowanych kontroli lub nieusuwaniu ujawnionych usterek kontroli wewnętrznej;
- Zachowanie wskazujące na niezadowolenie z jednostki lub sposobu traktowania przez nią pracowników;
- Zmiany sposobu zachowania lub stylu życia, co może wskazywać na zawłaszczenie majątku;
- Tolerowanie drobnych kradzieży.

ROZDZIAŁ 4: SPOSOBY ZAPOBIEGANIA OSZUSTWOM

Jak wcześniej wspomniano, żaden system nie jest całkowicie "odporny na oszustwa". Nie oznacza to jednak, że nie można podjąć żadnych działań, aby zapobiec oszustwom; przeciwnie, można zastosować środki nie tylko w celu walki z oszustwem w sytuacji, gdy ono już wystąpiło lecz - przede wszystkim - można ograniczać ryzyko występowania oszustwa.

W każdym państwie członkowskim Unii Europejskiej władze krajowe podejmują środki służące zapobieganiu oszustwom. Niniejsza publikacja nie ma jednak na celu ich zilustrowania. Zawiera natomiast przegląd środków podejmowanych na poziomie Unii Europejskiej (rozdział 4.2) oraz co najważniejsze - informuje, jakie działania mogą być

podjęte przez MŚP.

Przedsiębiorcy powinni podjąć najskuteczniejsze środki w celu ograniczenia ryzyka oszustwa oraz stworzenia kultury uczciwości i etycznego postępowania. Poniżej zaprezentowano praktyczne przykłady działań przeznaczonych dla przedsiębiorców chcących podjąć walkę z oszustwem.

Doradcy zawodowi mogą pomagać w zaprojektowaniu i wdrażaniu środków przeciwdziałających oszustwom.

4.1. Środki podejmowane przez przedsiębiorcę w celu zapobiegania oszustwom

W celu zminimalizowania ryzyka oszustwa, przedsiębiorcy powinni stosować odpowiednie środki. Środki takie służą tworzeniu kultury opartej na zasadach etycznych, identyfikują obszary ryzyka, określają zasady i procedury, a także ułatwiają przekazywanie informacji o oszustwach. Wielu przedsiębiorców może uznać za niezbędne skorzystanie z doradztwa w zakresie opracowywania wspomnianych procedur zarządczych i procedur kontroli wewnętrznej.

4.1.1. Kultura oparta na zasadach etycznych - stosowanie standardów etycznych w środowisku pracy

Główna odpowiedzialność za zapobieganie oszustwom i błędom spoczywa na osobach sprawujących kontrolę i nadzór w jednostce lub na właścicielu i kierownictwie. Osoby te powinny wprowadzić odpowiednią atmosferę pracy, stworzyć i utrzymywać kulturę uczciwości i etycznego postępowania oraz ustanowić odpowiednie kontrole służące zapobieganiu i wykrywaniu przypadków oszustw i błędów w jednostce. Oszustwa popełniane przez kierownictwo są niejednokrotnie oszustwami trudniejszymi do wykrycia niż oszustwa pracownicze, ponieważ osoby odpowiedzialne za nadzór i zarządzanie często zajmują pozycję zakładającą ich uczciwość, co umożliwia im omijanie formalnych procedur kontroli. Dlatego jest rzeczą ważną, aby kierownictwo pod kuratelą osób sprawujących nadzór, kładło duży nacisk na *zapobieganie* oszustwom, co może zmniejszyć możliwości popełnienia oszustwa oraz na *zniechęcanie* do popełnienia oszustwa, co z kolei może odwieść od popełnienia oszustwa ze względu na prawdopodobieństwo wykrycia i wymierzenia kary. Wiąże się z tym wprowadzenie kultury uczciwości i etycznego postępowania. Tego rodzaju kultura oparta na zestawie fundamentalnych wartości powinna być przekazywana i demonstrowana przez kierownictwo i osoby sprawujące nadzór nad jednostką stanowiąc dla pracowników przykład tego, w jaki sposób jednostka prowadzi swą działalność.

Etyczne postawy prezentowane na wszystkich poziomach jednostki stanowią podstawę dla środowiska o niskim ryzyku, podczas gdy nieetyczne postępowanie stwarza warunki dla popełnienia oszustw.

Dlatego też głównym działaniem służącym zmniejszeniu ryzyka oszustwa jest wypracowanie kultury uczciwości i etycznego postępowania. Część C Kodeksu Etyki Międzynarodowej Federacji Księgowych (IFAC) dotycząca zawodowych księgowych zatrudnionych w jednostkach gospodarczych może służyć jako punkt odniesienia i być stosowana w odniesieniu do innych uczestników "łańcucha sprawozdawczości finansowej", na samych

przedsiębiorców. Przedsiębiorcy powinni poświęcić wystarczająco dużo czasu na wdrożenie wysokiej jakości standardów etycznych w swojej firmie. Stworzenie kultury uczciwości i etycznego postępowania zakłada stworzenie odpowiedniej atmosfery i przyjaznego środowiska pracy, zatrudnianie, szkolenie i awansowanie pracowników, wymóg okresowego potwierdzania przez pracowników ich obowiązków oraz podejmowanie odpowiednich działań w odpowiedzi na stwierdzone, podejrzewane lub domniemane oszustwo. Spodziewany wynik tych działań będzie korzystny, gdyż wszystkie zainteresowane strony (pracownicy, klienci, dostawcy i banki) uznają, że mają do czynienia z organizacją godną zaufania.

Kultura uczciwości i etycznego postępowania funkcjonuje jedynie wówczas, gdy jednostka przestrzega wszystkie wymogi prawa. Jeżeli jednostka działa z naruszeniem prawa, przedsiębiorca nie może oczekiwać uczciwości od pracowników, dlatego powinien unikać podejmowania jakichkolwiek działań, które mogłyby narazić jednostkę na utratę reputacji.

Oszustwo, po tym gdy zostało wykryte, powinno być przedmiotem postępowania sądowego, gdyż tylko ono w połączeniu z wydanym wyrokiem stanowi główny czynnik zniechęcający do popełnienia oszustwa. Postępowanie sądowe i wyrok skazujący wskazują na gotowość jednostki do ujawniania zaistniałych przypadków oszustwa oraz do ich szybkiego przekazywania odpowiednim organom.

Jednostka powinna opracować *Oświadczenie w sprawie przestrzegania zasad etyki w działalności gospodarczej*, aby zapewnić, że każda osoba z otoczenia jednostki postępuje uczciwie wobec współpracowników, personelu, klientów, dostawców i banków. Należy również określić sposoby powiadamiania o zaistniałym oszustwie.

Istotne znaczenie ma zwiększanie *świadomości ryzyka* oszustwa w działalności gospodarczej, aby w ten sposób uwrażliwiać i angażować poszczególne osoby w zapobieganie oszustwom. Zwiększanie świadomości ryzyka może się dokonywać poprzez uświadamianie zainteresowanym stronom, że przedsiębiorstwo posiada politykę przeciwdziałania oszustwom oraz formalne procedury. Zainteresowane strony powinny być także świadome poważnych konsekwencji, które mogą być wyciągnięte wobec popełniających oszustwo oraz informowane o swojej roli w zapobieganiu ogólnym oraz specyficznym zagrożeniom właściwym dla obszaru prowadzonej przez nie działalności.

4.1.2. Identyfikacja obszarów ryzyka

Istotną częścią wzmocnienia kultury uczciwości i etycznego postępowania jest wypracowanie kompleksowego podejścia do zarządzania ryzykiem. W każdego typu organizacji występują określone rodzaje ryzyka, które należy zidentyfikować w celu ustanowienia stosownych kontroli.

Identyfikacja obszarów ryzyka zależy od wielkości i rodzaju jednostki. Identyfikacja obszarów szczególnie narażonych [na ryzyko] może być znaczącym zadaniem w zależności od rodzaju działalności, której ono dotyczy. Zawodowy doradca może pomóc przy ustalaniu hierarchii ważności ryzyka i sprawdzeniu przyjętych założeń dotyczących kluczowych obszarów ryzyka.

4.1.3. Opracowanie zasad (polityki) i procedur

Solidny system kontroli wewnętrznej stanowi jeden z najskuteczniejszych sposobów wykrywania i zapobiegania oszustwom w obrębie organizacji. Małe i średnie przedsiębiorstwa powinny wprowadzić równie skuteczne - ale zwykle mniej skomplikowane systemy kontroli wewnętrznej niż w większych przedsiębiorstwach - polegające głównie na nadaniu formy oficjalnego dokumentu podstawowym oświadczeniom w sprawie zasad (polityki) oraz procedurom (dokonane najlepiej przez mały zespół, a nie przez jedną osobę, zgodnie z zasadą "czterech oczu") i przekazanie tych dokumentów wszystkim pracownikom. Przedsiębiorca powinien zapewnić, aby cele i zasady (polityka) organizacji były formułowane i przekazywane w sposób przejrzysty.

Oświadczenie przedsiębiorstwa w sprawie zasad (polityki) powinno zawierać stwierdzenia dotyczące misji i zasad etycznych oraz wyraźnie wskazywać na konsekwencje wyciągane wobec osób popełniających oszustwa oraz prezentować sposoby powiadamiania o podejrzanym oszustwie. Przedsiębiorca może nominować jedną osobę, którą należało będzie powiadamiać o przypadkach popełnienia oszustwa oraz poinformować o tej nominacji pracowników. Osobą tą może być również ktoś spoza organizacji.

Oprócz oświadczenia w sprawie zasad (polityki), przedsiębiorstwo powinno posiadać procedury zawierające przejrzysty opis podstawowych procesów gospodarczych zachodzących w jednostce (zapasy, cykl produkcyjny, cykl zakupu/sprzedaży i banki). Każdy kluczowy etap tych procesów powinien być zwięźle opisany, aby możliwe było jasne przedstawienie odpowiedniego podziału obowiązków, wymogów autoryzacji i punktów kontrolnych.

Podział obowiązków

Należy wyraźnie określić i przydzielić wszystkie zadania w przedsiębiorstwie. W małych organizacjach jedna osoba często pełni wiele zadań. Tym niemniej w możliwie najszerszym zakresie należy stosować podstawową zasadę dotyczącą podziału obowiązków, na przykład ta sama osoba nie powinna zamawiać towarów i dokonywać za nie płatności. W przypadku, gdy podział obowiązków nie jest możliwy, należy wprowadzić rekompensujące ten stan rzeczy kontrole.

Ważne jest, aby zarówno przedsiębiorca, jak i pracownicy byli w pełni świadomi funkcji pełnionych przez ich kolegów. Zapewnia to nie tylko skuteczność i wydajność działalności jednostki, ale także ułatwia rozpoznanie potencjalnego oszustwa lub zmywy.

Wymogi autoryzacji

W trakcie każdego istotnego procesu gospodarczego, w którym mają miejsce płatności i wpływy gotówkowe niezbędny jest podpis autoryzujący. Zamówienia dla dostawców, faktury do zapłaty i wszystkie operacje bankowe powinny być autoryzowane za pomocą podpisu przedsiębiorcy lub wyznaczonej osoby. Pieczęć z datą powinna być umieszczona pod podpisem.

Punkty kontrolne

Zasady i procedury są nieodpowiednie, jeśli nie ma kontroli zapewniających ich przestrzeganie.

Istnieje potrzeba wprowadzenia punktów kontrolnych. Należy wyznaczyć osobę, która będzie sprawdzała, czy przestrzegane są wymogi dotyczące autoryzacji. Osobą tą może być przedsiębiorca, osoba której przedsiębiorca ufa lub zewnętrzny doradca. Tego rodzaju kontrola mogłaby być przeprowadzana na wybranej próbie.

Identyfikacja i zarządzanie obszarami ryzyka w MŚP

4.1.4. Powiadamianie o oszustwach

W niektórych przypadkach, oszustwo mogą podejrzewać lub zidentyfikować współpracownicy. W celu powstrzymania zjawiska oszustwa, niezwykle ważne jest zachęcanie takich osób do wypowiedzenia się. Jednocześnie należy zapewnić, aby osoby informujące o fakcie dokonania oszustwa, czyniły to w dobrej wierze i dysponowały prawdziwymi dowodami.

Jak już wcześniej wspomniano, właściwa ścieżka powiadamiania o podejrzanym oszustwie powinna być przedstawiona w zasadach (polityce) i procedurach stosowanych przez MŚP. Należy zapewnić, aby osoby powiadamiające o oszustwie w dobrej wierze nie były szantażowane ani dręczone przez sprawcę oszustwa - i jeśli to konieczne, należy chronić tożsamość tych osób. Istotne jest również niewprowadzanie zwyczaju wynagradzania za powiadamianie o oszustwie, gdyż może to zachęcać do przekazywania informacji o nieprawdziwych przypadkach oszustw w celu otrzymania rekompensaty.

Pracownicy powinni informować o przypadkach oszustwa przedsiębiorcę lub inną wyznaczoną osobę. W przypadku wykrycia przez przedsiębiorcę oszustwa, właściwą praktyką powinno być skonsultowanie się z doradcą zawodowym, na przykład z księgowym w celu

zdecydowania o podjęciu odpowiednich działań.

4.2. Działania podejmowane na poziomie europejskim i międzynarodowym

W celu zwalczania zjawiska oszustwa na poziomie europejskim podjęto kilka inicjatyw. Do najważniejszych należy zaliczyć powołanie Europejskiego Biura ds. Przeciwdziałania Oszustwom oraz Grupy Specjalnej ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy.

4.2.1. Europejskie Biuro ds. Przeciwdziałania Oszustwom (OLAF)

Europejskie Biuro ds. Przeciwdziałania Oszustwom zostało utworzone w 1988 r. i w tym czasie było znane pod nazwą UCLAF. W 1999 r. zmieniło nazwę na OLAF (Office Européen de Lutte Anti Fraude).

OLAF posiada uprawnienia do podejmowania działań o charakterze administracyjnym w obrębie Unii Europejskiej oraz zajmuje się sporządzaniem sprawozdań na potrzeby organów sądowiczych i dyscyplinarnych. Nie jest to organizacja egzekwująca stosowanie prawa, ale posiadając status instytucji, łączy funkcje operacyjne z politycznymi pozostając niezależną od Komisji UE. OLAF współpracuje z Europolem i Eurojustice. Na większość prowadzonych przez nie działań (70%) składają się postępowania dochodzeniowe; inne obszary działalności obejmują czynności administracyjne, wypracowywanie polityki działalności (policy making), tworzenie infrastruktury, kontynuację rozpoczętych projektów oraz reprezentację.

4.2.2. Grupa Specjalna ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy (FATF)

W obszarze oszustw gospodarczych proceder prania pieniędzy ma coraz większe znaczenie nie tylko dla dużych firm, ale i dla MŚP. Zjawisko to można zdefiniować jako przetwarzanie wpływów pieniężnych pochodzących z działalności przestępczej w celu ukrycia ich nielegalnego pochodzenia. Jeżeli działalność przestępcza przynosi znaczące zyski, dana osoba lub grupa osób w nią zaangażowanych dąży do znalezienia takiego sposobu kontrolowania środków, który sprawi, że zarówno działalność przestępcza, jak i osoby z nią związane nie będą przyciągać uwagi. Przestępcy czynią to ukrywając źródła pochodzenia środków, zmieniając ich formę lub przenosząc je w miejsce, w którym nie zwracają niczyjej uwagi. Z przeprowadzonych szacunków wynika, że znaczący odsetek wszystkich pieniędzy znajdujących się w obrocie na świecie, może być uznany za "brudne" pieniądze¹².

Trzecia Dyrektywa w sprawie prania pieniędzy 2001/97/EC z 2005 r. obejmuje swym zakresem zarówno sektor finansowy, jak i prawników, notariuszy, księgowych i innych niezależnych przedstawicieli zawodów, jeżeli uczestniczą oni w transakcjach finansowych lub korporacyjnych, w tym podmioty doradzające w zakresie podatków¹³, a także agentów nieruchomości i usługodawców świadczących swe usługi na rzecz kasyn, funduszy powierniczych i firm.

W kontekście MŚP do najbardziej popularnych form prania pieniędzy należą: defraudacja, prowadzenie nielegalnych transakcji handlowych, przekupstwo i oszustwa komputerowe. Mogą one generować znaczące zyski i stwarzać zachętę do "legalizacji" środków uzyskanych w wyniku prania pieniędzy.

W odpowiedzi na narastający problem związany ze zjawiskiem prania pieniędzy, w roku 1989 na szczycie państw G-7 w Paryżu powołano Grupę Specjalną ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy (FATF) w celu opracowania działań skoordynowanych na płaszczyźnie międzynarodowej. Jednym z pierwszych zadań FATF było wydanie łącznie 40 zaleceń wskazujących środki, z których powinny skorzystać rządy krajowe, aby skutecznie wdrożyć programy przeciwdziałające procederowi prania pieniędzy.

Członkowie FATF pochodzą z 33 państw i systemów prawnych - w tym z państw będących głównymi potęgami finansowymi Europy, Ameryki Północnej i Południowej oraz Azji - jak również z Komisji Europejskiej oraz Rady Współpracy w Zatoce¹⁴. FATF ściśle współpracuje z innymi organizacjami międzynarodowymi zaangażowanymi w zwalczanie procederu prania pieniędzy.

Ze względu na swój charakter proceder prania pieniędzy wyryka się zwykłej statystyce gospodarczej. Niemniej jednak, podobnie jak w przypadku innych działań przebiegających poza oficjalnym nurtem gospodarki, można przedstawić pewne pierwotne szacunki obrazujące skalę tego problemu. Według danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego łączna kwota pochodząca z prania pieniędzy na świecie mieści się w przedziale 2-5 procent światowego produktu krajowego brutto.

ROZDZIAŁ 5: ZALECENIA

Bardzo ważne jest to, aby kierownik lub właściciel wprowadził ogólnie odpowiednią atmosferę pracy, stworzył i utrzymał kulturę uczciwości i etycznego postępowania oraz ustanowił odpowiednie kontrole w celu zapobiegania i wykrywania oszustw w obrębie firmy. Dzięki wprowadzeniu takiej kultury pracy, można zmniejszyć ryzyko oszustwa.

Część C Kodeksu Etyki Międzynarodowej Federacji Księgowych (IFAC) dotycząca zawodowych księgowych zatrudnionych w jednostkach gospodarczych może posłużyć za źródło standardów etycznych i być stosowana w odniesieniu do innych uczestników "łańcucha" sprawozdawczości finansowej.

Ustalenie zasad (polityki) i procedur w oparciu o zasadę "czterech oczu" (zakładającą udział więcej niż jednej osoby) stanowi istotną część wszystkich działań zmierzających do zapobiegania oszustwom, w tym obejmujących:

- Podział obowiązków,
- Wymogi autoryzacji,
- Punkty kontrolne,
- Powiadamianie o oszustwach.

Zawodowi doradcy mogą uczestniczyć w określaniu i wdrażaniu odpowiednich kontroli oraz środków przeciwdziałających oszustwom. Zawodowi księgowi zwykle działają w charakterze doradców biznesowych MŚP i mogą odgrywać istotną rolę doradczą w sprawie wspomnianych kontroli i środków.

ZAŁĄCZNIK I: PRZYKŁADY OKOLICZNOŚCI WSKAZUJĄCYCH NA MOŻLIWOŚĆ WYSTĄPIENIA OSZUSTWA W SPRAWOZDANIACH FINANSOWYCH¹⁵

Poniżej przedstawiono przykłady okoliczności, które mogą wskazywać na możliwość, że sprawozdanie finansowe zawiera istotne nieprawidłowości spowodowane oszustwem.

Uchybienia księgowości, w tym dotyczące:

- Transakcji, których nie ujęto w sposób kompletny lub we właściwym czasie bądź zostały nieodpowiednio ujęte co do kwoty, okresu, klasyfikacji lub zasad rachunkowości jednostki;
- Niepotwierdzonych lub nieautoryzowanych sald lub transakcji;
- Dokonanych w ostatniej chwili korekt, które znacząco wpływają na wyniki finansowe;
- Dowodów dostępu pracowników do systemów i zapisów, które wykraczają poza dostęp niezbędny do wykonywania powierzonych im obowiązków;
- Sugestii lub zażaleń zgłaszanych biegłemu rewidentowi na temat domniemanego oszustwa.

Sprzeczne lub brakujące dowody, w tym:

- Brak dokumentów;
- Dokumenty, co do których zachodzi przypuszczenie, że zostały zmienione;
- Nieposiadanie dokumentów w innej formie aniżeli w postaci faksu lub w formie elektronicznej, podczas gdy oczekuje się oryginału tych dokumentów;
- Wynikające z uzgodnień znaczące i niewyjaśnione różnice;
- Nietypowe zmiany w bilansie lub w trendach bądź w ważnych relacjach względnie wskaźnikach sprawozdania finansowego, na przykład należności rosną szybciej niż przychody.
- Niespójne, niejasne lub niewiarygodne odpowiedzi kierownictwa lub pracowników na zapytania lub zastosowanie procedur analitycznych.
- Nietypowe rozbieżności między zapisami jednostki a potwierdzeniami sald;
- Duża liczba zapisów po stronie kredytowej oraz inne korekty zapisów dotyczących należności;
- Niewyjaśnione lub niedostatecznie wyjaśnione różnice między szczegółowymi kontami należności a kontem syntetycznym lub między potwierdzeniami sald uzyskanymi od odbiorców a szczegółowymi kontami należności.
- Brak lub nieistnienie anulowanych czeków mimo, że anulowane чеки są zwykle zwracane jednostce wraz z oświadczeniem banku;
- Znaczące niedobory zapasów lub aktywów rzeczowych;
- Niedostępność lub brak dowodów elektronicznych, niespójności z obowiązującymi w jednostce zasadami lub praktyką ich utrzymywania;
- Mniej potwierżeń w ramach uzgodnień sald, aniżeli można by oczekiwać lub więcej potwierżeń, aniżeli można by oczekiwać;
- Niezdolność do stworzenia dowodów dotyczących rozwoju kluczowych systemów oraz przetestowania zmian programu, jak też wdrożenia w bieżącym roku działań dotyczących zmian i rozwoju systemu.

Problematyczne lub nietypowe kontakty między biegłym rewidentem i kierownictwem, w tym:

- Odmowa dostępu do zapisów, udogodnień, pewnych pracowników, odbiorców, dostawców lub innych, od których można oczekiwać uzyskania dowodów badania;
- Nałożenie przez kierownictwo wyśrubowanych wymogów czasowych na rozwiązanie złożonych lub spornych zagadnień;
- Skargi kierownictwa na przeprowadzane badania, zastraszanie przez kierownictwo członków zespołu realizującego zlecenie w szczególności w związku z krytycznymi uwagami biegłego rewidenta na temat dowodów badania lub rozwiązywaniem potencjalnego sporu z kierownictwem.
- Nietypowa zwłoka w dostarczeniu przez jednostkę żądanych informacji;
- Niechęć do ułatwienia biegłemu rewidentowi dostępu do kluczowych plików elektronicznych w celu ich sprawdzenia przy zastosowaniu wspomaganych komputerowo technik badania.
- Odmowa dostępu do pracowników zajmujących się kluczowymi operacjami IT i urządzeń, w tym do personelu zajmującego się operacjami bezpieczeństwa oraz rozwojem systemu;
- Niechęć do uzupełnienia lub zmiany informacji objętych sprawozdaniem finansowym, aby uczynić je bardziej kompletnymi i zrozumiałymi;
- Niechęć do niezwłocznego zajęcia się wykrytymi usterkami kontroli wewnętrznej.

Inne zagadnienia:

- Niechęć kierownictwa do zezwolenia biegłemu rewidentowi na osobiste spotkania z osobami sprawującym nadzór nad jednostką;
- Zasady rachunkowości, które - jak się wydaje - odbiegają od norm przyjętych w branży;
- Częste zmiany szacunków księgowych, nie spowodowane zmianą okoliczności;
- Tolerowanie nieprzestrzegania kodeksu postępowania obowiązującego w jednostce.

ZAŁĄCZNIK II: OSZUSTWO A ROLA BIEGŁEGO REWIDENTA

Główna odpowiedzialność za zapobieganie oszustwom i błędom oraz ich wykrywanie spoczywa na osobach sprawujących nadzór nad jednostką oraz na kierownictwie jednostki.

Tym niemniej, jeżeli jednostka powołała biegłego rewidenta, to podczas badania sprawozdania finansowego uwzględnia on możliwości popełnienia oszustw. Międzynarodowy Standard Rewizji Finansowej (MSRF) 240 "Odpowiedzialność biegłego rewidenta za uwzględnienie podczas badania sprawozdania finansowego możliwości popełnienia oszustw" jest międzynarodowym standardem, który określa wytyczne dotyczące odpowiedzialności biegłego rewidenta w tym zakresie. Treść MSRF 240 została omówiona w 2 punkcie wstępu do tego standardu:

"Niniejszy standard:

- Odróżnia oszustwo od błędu oraz opisuje dwa rodzaje oszustw wpływających na pracę biegłego rewidenta, tj. nieprawidłowości spowodowane zawłaszczeniem majątku oraz nieprawidłowości wynikające z oszukańczej sprawozdawczości finansowej, określa odpowiednie obowiązki osób sprawujących nadzór nad jednostką oraz kierownictwa w jednostce w zakresie zapobiegania i wykrywania oszustw, opisuje nieodłączne ograniczenia badania w przypadku oszustw oraz określa odpowiedzialność biegłego rewidenta za wykrycie istotnych nieprawidłowości spowodowanych oszustwem,
- Wymaga od biegłego rewidenta zachowania zawodowego sceptycyzmu dopuszczającego możliwość zaistnienia istotnej nieprawidłowości spowodowanej oszustwem, mimo, że wcześniejsze doświadczenia biegłego rewidenta związane z jednostką wskazują na uczciwość kierownictwa i osób sprawujących nadzór nad jednostką.
- Wymaga od członków zespołu realizującego zlecenie, aby przedyskutowali temat podatności sprawozdania finansowego jednostki na istotne nieprawidłowości spowodowane oszustwem, a od partnera odpowiedzialnego za zlecenie - aby rozważył, które zagadnienia wymagają przekazania członkom zespołu realizującego zlecenie, nie uczestniczącym w dyskusji;
- Wymaga od biegłego rewidenta:
 - Przeprowadzenia procedur służących uzyskaniu informacji, które będą wykorzystane do rozpoznania ryzyka wystąpienia istotnych nieprawidłowości spowodowanych oszustwem;
 - Rozpoznania i oszacowania ryzyka istotnych nieprawidłowości spowodowanych oszustwem na poziomie sprawozdania finansowego i na poziomie stwierdzeń; a w odniesieniu do oszacowanego ryzyka, które mogłyby prowadzić do istotnych nieprawidłowości spowodowanych oszustwem, oceny koncepcji działania odnośnych kontroli w jednostce, w tym stosowanych czynności kontrolnych oraz stwierdzenia, czy zostały one wdrożone;
 - Ustalenia ogólnego sposobu postępowania dostosowanego do ryzyka zaistnienia istotnych nieprawidłowości spowodowanych oszustwem na poziomie sprawozdania finansowego oraz przydzielenia zadań i nadzoru nad personelem; oceny zasad rachunkowości stosowanych przez jednostkę oraz uwzględnienia czynnika nieprzewidywalności przy określaniu rodzaju, czasu oraz zakresu procedur badania wymagających przeprowadzenia;
 - Zaprojektowania i przeprowadzenia procedur badania odpowiednich do ryzyka obejścia kontroli przez kierownictwo;
 - Określenia sposobu reakcji na oszacowane ryzyko istotnych nieprawidłowości spowodowanych oszustwem;
 - Rozważenia, czy wykryte nieprawidłowości mogą wskazywać na oszustwo;
 - Uzyskania od kierownictwa jednostki pisemnych oświadczeń dotyczących oszustwa oraz

- Wymiany informacji z kierownictwem i osobami sprawującymi nadzór nad jednostką;
- Wydaje wytyczne dotyczące wymiany informacji z organami regulacyjnymi i wykonawczymi;
- Wydaje wskazówki w przypadku, gdy na skutek nieprawidłowości spowodowanych oszustwem lub domniemanym oszustwem, biegły rewident napotka na wyjątkowe okoliczności, które podważają jego zdolność do kontynuowania badania oraz
- Określa wymogi dotyczące dokumentacji.

Pełny tekst MSRF jest dostępny w "Podręczniku Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej, usług Atestacyjnych i Etyki" wydanym przez Międzynarodową Federację Księgowych (IFAC), jest również dostępny na stronie internetowej IFAC www.ifac.org.

ZAŁĄCZNIK III: PRZYDATNE ADRESY STRON INTERNETOWYCH

Europejskie Biuro ds. Walki z Oszustwem www.europa.eu.int/comm/anti_fraud/.

Grupa Specjalna ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy www.fatf-gafi.org.

IFAC - Międzynarodowa Federacja Księgowych, www.ifac.org.

OLAF - Europejskie Biuro ds. Przeciwdziałania Oszustwom www.europa.eu.int/comm/anti_fraud/index_en.html.

Doradczy Panel ds. Oszustw www.fraudadvisorypanel.org.

Przypisy

- ¹ MŚP - dalej stosowany skrót na oznaczenie małych i średnich przedsiębiorstw.
- ² Ankieta Ernst & Young "Oszustwo jako niezarządzane ryzyko", (Ernst & Young, *Fraud the Unmanaged Risk*, 8th Global Survey 2003).
- ³ Zgodnie z artykułem 26 projektu Ósmej Dyrektywy w sprawie badania ustawowego rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych.
- ⁴ MSRF 240 (zaktualizowany) "Odpowiedzialność biegłego rewidenta za uwzględnienie podczas badania sprawozdania finansowego możliwości popełnienia oszustw". Załącznik III zawiera podsumowanie MSRF 240.
- ⁵ MSRF 240 (zaktualizowany) "Odpowiedzialność biegłego rewidenta za uwzględnienie podczas badania sprawozdania finansowego możliwości popełnienia oszustw". Załącznik III zawiera podsumowanie MSRF 240.
- ⁶ MSRF 240 (zaktualizowany) "Odpowiedzialność biegłego rewidenta za uwzględnienie podczas badania sprawozdania finansowego możliwości popełnienia oszustw" - Załącznik I, wybrane punkty.
- ⁷ Tamże.

- ⁸ MSRF 240 (zaktualizowany) "Odpowiedzialność biegłego rewidenta za uwzględnienie podczas badania sprawozdania finansowego możliwości popełnienia oszustw" - Załącznik I - 2004.
- ⁹ Na podstawie MSRF 240 (zaktualizowany) "Odpowiedzialność biegłego rewidenta za uwzględnienie podczas badania sprawozdania finansowego możliwości popełnienia oszustw" - Załącznik I - 2004.
- ¹⁰ Na podstawie MSRF 240 (zaktualizowany) "Odpowiedzialność biegłego rewidenta za uwzględnienie podczas badania sprawozdania finansowego możliwości popełnienia oszustw" - Załącznik I - 2004.
- ¹¹ Na podstawie MSRF 240 (zaktualizowany) "Odpowiedzialność biegłego rewidenta za uwzględnienie podczas badania sprawozdania finansowego możliwości popełnienia oszustw" - Załącznik I - 2004.
- ¹² "Przeciwdziałanie praniu pieniędzy (2004), Informacje, które powinien znać każdy księgowy", CIMA (<http://www.cimaglobal.com/main/resources/developments/money/>).
- ¹³ Ze względu na swój charakter, zjawisko prania pieniędzy wymyka się analizom zwykłej statystyki gospodarczej. Niemniej jednak, podobnie jak w przypadku innych działań przebiegających poza oficjalnym nurtem działalności gospodarczej, można przedstawić pewne pierwotne szacunki obrazujące skalę problemu. Według danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego łączna kwota pochodząca z prania pieniędzy na świecie mieści się w przedziale 2-5 procent światowego produktu krajowego brutto. W 2004 r. w myśl zaleceń FAFT, Komisja Europejska wydała propozycję nowej Dyrektywy w sprawie przeciwdziałania praniu pieniędzy "Propozycja dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zapobiegania wykorzystaniu systemu finansowego dla celów prania pieniędzy, w tym finansowania działalności terrorystycznej", pozwalającą Państwom Członkowskim na przyjęcie surowszych przepisów prawnych zapobiegających praniu pieniędzy, zastępującą Dyrektywę 2001/97/EC zmieniającą Dyrektywę 91/308/EEC w sprawie zapobiegania wykorzystywaniu systemu finansowego dla celów prania pieniędzy. Rada ECOFIN przyjęła trzecią Dyrektywę w sprawie przeciwdziałania zjawisku prania pieniędzy w dniu 7 czerwca 2005, po jej zatwierdzeniu przez Parlament w dniu 26 maja 2005.
- ¹⁴ Rada Współpracy w Zatoce Perskiej (ang: Gulf Cooperation Council). W skład Rady wchodzi sześć państw: Kuwejt, Arabia Saudyjska, Bahrain, Katar, Oman i Zjednoczone Emiraty Arabskie.
- ¹⁵ Zaktualizowany MSRF 240: "Odpowiedzialność biegłego rewidenta za uwzględnienie podczas badania sprawozdania finansowego możliwości popełnienia oszustw". Załącznik 3 - 2004.